

ЧЫГЫШ ТААНУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ISSUES OF ORIENTAL STUDIES

e-ISSN: 1694-8653

№2/2025, 206-211

УДК: 81, 811.581

DOI: [10.52754/16948653_2025_2_23](https://doi.org/10.52754/16948653_2025_2_23)

**КЫТАЙДЫН ТИЛДИК МЕЙКИНДИГИ ӨЛКӨНҮН БИРИМДИГИНИН МААНИЛҮҮ
КОМПОНЕНТИ КАТАРЫ**

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО КИТАЯ КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ
ЕДИНСТВА СТРАНЫ

CHINESE LANGUAGE SPACE AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE COUNTRY'S
UNITY

Үсөн уулу Маматаир

Усон уулу Маматаир

Uson uulu Mamatair

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети

старший преподаватель, Ошский государственный университет

senior lecturer, Osh State University

[musonuulu@oshsu.kg](mailto:musunuuulu@oshsu.kg)

Мухтар уулу Зияулхак

Мухтар уулу Зияулхак

Mukhtar uulu Ziiaulkhak

окутуучу, Ош мамлекеттик университети

преподаватель, Ошский государственный университет

Lecturer, Osh State University

zmuhtaruulu@oshsu.kg

Шамшиев Нурбек Абийбиллаевич

Шамшиев Нурбек Абийбиллаевич

Shamshiev Nurbek Abibillaevich

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

Masters student, Osh State University

marselsuiunbaevv18@gmail.com

КЫТАЙДЫН ТИЛДИК МЕЙКИНДИГИ ӨЛКӨНҮН БИРИМДИГИНИН МААНИЛҮҮ КОМПОНЕНТИ КАТАРЫ

Аннотация

Макалада Кытай өкмөтү мамлекеттик монолиттүүлүктү сактоо максатында жалпы мандарин тилин өлкөгө жайылтуу стратегиясы жана ыкмалары иликтенип, лингвистикалык жана этникалык ар түрдүүлүккө байланыштуу суроолор пайда болду. Макалада кытай тилинин эволюциясы жөнүндө жалпы маалымат берилген жана анын мамлекеттин биримдигин чыңдоодогу ролу чагылдырылган.

Ачкыч сөздөр: Мандарин тили; тарых; лингвистика; тил; филология; мандаринди жайылтуу

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО КИТАЯ КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЕДИНСТВА СТРАНЫ

CHINESE LANGUAGE SPACE AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE COUNTRY'S UNITY

Аннотация

Статья рассматривает стратегию и методы, используемые китайским правительством по распространению в стране единого языка путунхуа с целью поддержания государственной монолитности, поднимает вопросы о лингвистическом и этническом разнообразии. В статье дается обзор эволюции китайского языка и отражена его роль в укреплении единства государства.

Abstract

The article considers the strategy and methods used by the Chinese government in the distribution of the Putonghua language in the country with the purpose of supporting the state monolith, raises questions about linguistics. The article gives an overview of the evolution of the Chinese language and reflects its role in strengthening the unity of the state.

Ключевые слова: путунхуа; история; лингвистика; язык; филология; распространение и популяризация путунхуа

Keywords: putunhua; history; linguistics; language; philology; the spread and popularization of Putonghua

Киришүү

Кытай жөнүндө сөз кылып жатып, саясий көз караш менен караганда, бул өтө жаш мамлекет экендигин, анын чек аралары 2000 жыл мурун гана түзүлгөндүгүн белгилей кетүү керек. Мамлекет расмий түрдө таанылган 56 этникалык топту бириктирип, алардын ар бири үчүн расмий кытай тилин изилдөө жана аны колдонуу чоң көйгөй болуп саналат. Маданий жана лингвистикалык жактан Кытай тилдин диверсификациясынын жогорку деңгээли менен белгилүү.

Дагы бир деңгээлде, кытай тилинин бүткүл өлкөгө жайылышынын көйгөйү, анын өзгөчөлүктөрүнүн бири - лингвистикалык диверсификациялоонун өтө жогорку деңгээли. Бул көйгөйдү жоюу Кытай Коммунисттик партиясынын күн тартибиндеги биринчилерден болуп саналат. Бирок, бул маселе Кытайдын бир кездеги көзкарандысыз бөлүктөрү үчүн жакындаштырылып, жакында бирдиктүү мамлекетке бириккен бирдиктүү кытай тилин түзүү жана жайылтуу көйгөйүн чечүү жолдорун издөө боюнча бай тажрыйбага ээ [1. 216-227 б.].

Кытай тили дүйнөдөгү эң кеңири жайылган тил, аны 1,4 миллиардга жакын адам сүйлөйт жана бул Кытай тили алардын эне тили болуп саналат, бүгүнкү күндө 40 миллиондон ашуун чет элдиктер кытай тилин үйрөнүшөт. “Кытайдын биримдигине жетишүү ар дайым өлкөнүн саясий бытырандылыгын жоюу менен анын жалпы маданий-лингвистикалык мейкиндигин сактап калуу зарылдыгы менен байланыштуу болгон”, - деп орус синологу О.И. Завялова жазат [2.]. Эне тилинин филологиясын билүү кытайлар үчүн күнүмдүк деңгээлде гана эмес, кесиптик деңгээлде да маанилүү болуп келген: расмий сынактарды (экзамендерди) ийгиликтүү тапшыргандардын ийгилиги кытай тилин теориялык жактан билүү деңгээлинен көз каранды.

Кылымдар бою Кытай бийлиги жазма тилдин биригишине, аралаш сценарийлерди, жергиликтүү жазуу белгилерин жана иероглифтердин "туура эмес" фонетикалык чечмеленишин жок кылууга көп көңүл буруп келишкен. Конфуцийдик каноникалык жазуулар да, кытайлык иероглифтик жазуулар да биригүүгө тийиш болгон.

Ошол эле учурда, тилдин оозеки түрү бийлик тарабынан көзөмөлдөнгөн эмес, демек, кытай тилинин диалектилери деп аталып баштаган регионалдык оозеки түрлөрүнүн өнүгүшү үчүн “түшүмдүү топурак” түзүлгөн. Натыйжада, кытай эли эки тилдүү жана көп тилдүү болуп калган [3. 126.].

2. Изилдөөнүн материалдары жана методдору

Макалада кытай жана орус авторлорунун кытай тилинин диалектилери боюнча илимий адабияттары, окуу китептери, окуу куралдары, илимий кытай журналдарынын изилдөөлөрү жана макалалары боюнча байкоо жүргүзүлдү. Адабий булактардан маалыматтар жана фактылар келтирилген.

3. Жыйынтыктар жана талкуулоо

Кытай тилинин өзгөчөлүктөрүн жана КЭРдеги лингвистикалык кырдаалды эске алганда, Кытай социолингвистикасы өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ боло алды.

20-кылымда Кытайдын лингвистикалык коомунда тилди реформалоо зарылдыгы жөнүндө тез-тез талкуулар болуп турган. Ошондой эле, реформанын чектери жана ыкмалары сыяктуу маселелер талкууланды. Бул тема талкуунун деңгээлинде калган жок, көптөгөн аракеттер болду, жарым-жартылай ийгиликтүү болду, бул бирдиктүү улуттук тилдин пайда

болушуна шарт түздү. 20-30-жылдары Чжао Юаньчжэнь жана анын изилдөө тобу тарабынан демилгеленген диалекталдык аймактарды изилдөөгө да чоң көңүл бурулган. Австралиялык лингвисттердин колдоосу менен, атап айтканда, түштүк диалектилеринин аймактарында ири экспедициялар жүргүзүлүп, натыйжада, изилденип жаткан диалектилердин фонетикалык мүнөздөмөлөрү боюнча тутумдаштырылган маалыматтар алынган, бул, албетте, кытай диалектологиясынын өнүгүшүнө зор салым кошкон.

Жалпы кытай диалектин изилдөөнүн эбегейсиз зор долбоору менен бирге 50-жылдары улуттук тилди жигердүү жайылтуу башталган. Тактап айтканда, ошол кездеги расмий гою ("мамлекеттик тил") путунхуа ("жалпы тил") деп аталып калган, Тайванды кошпогондо, расмий тил дагы деле гою деп аталат.

Ошол учурда, Мандарин кытай улутунун бирдиктүү тили деп жарыяланган, "анын фонетикалык стандарты Пекидин (тагыраак айтканда, Пекин интеллигенциясынын) негизи (албетте, лексикалык) түндүк диалектилери, ал эми грамматикалык норма - Байхуа жазма тилиндеги үлгүлүү композициялары" [5.], бул өз кезегинде, алар түндүк адабияты менен көбүрөөк байланыштырылса дагы, түштүк аймактардын жашоочулары тарабынан иероглифтик жазуунун аркасында түшүнүктүү болушкан. Убакыттын өтүшү менен кырдаал өзгөргөн жок: бүгүнкү күндө сабаттуу кытайлар мандарин тилинде жазылган тексттерди эркин түшүнө алышат, бирок алар көбүнчө эне тил диалектинде окушат. Көпчүлүк лингвистикалык эмгектерде "түндүк" жана "түштүк" диалектилерин карама-каршы коюу адатка айланган. Түндүк диалектилер гуанхуа тобу деп аталат, ал Батыш дүйнөсүндө мандарин деп аталса, ал эми түштүк диалекттер гуанхуа тобуна кирбеген диалекттер болуп саналат. Бул классификация, биринчи кезекте, Гуаньхуа диалектилери Янцзы дарыясынын түндүгүндөгү жана өлкөнүн түштүк-батышындагы аймагынын көпчүлүгүн камтыгандыгы менен байланыштуу. Ушуга байланыштуу ушул диалектилер тобу КЭРдин бирдиктүү улуттук тилинин - мандарин тилинин негизин түзгөн.

Башка диалектилердин географиялык таралышы өлкөнүн түштүк-чыгышында. Алардын социалдык мааниси Гуанхуа диалектилерине караганда бир аз азыраак, бирок айрым түштүк диалекттеринде сүйлөгөндөрдүн саны кыйла көп жана айрым европалык тилдерге салыштырууга болот. Мисалы, Ву диалектилеринде сүйлөгөндөрдүн саны 77 миллиондон ашык адамды, Юэ диалектилеринде - 70 миллиондон ашык адамды, Мин диалектилеринде - 60 миллиондон ашык адамды түзөт [6. 8 б.].

Кытай тилинде канча диалектикалык топ бар жана аларды кандайча классификациялоо керек деген ар кандай пикирлер бар. Ошентип, кытай лингвисти Юань Цзяхуа салттуу түрдө Гуаньхуа, Ву, Сян, Ган, Хакка, Юэ жана Мин диалектилеринин 7 тобун бөлгөн. Анын замандаштары ар башка көз карашта болушкан: Чжан Тайян тогуз диалекти, Ли Фангуй менен Чжао Юаньренди бөлүп көрсөткөн - эки гана диалект аймак, биринчисине алар Юэ, Ган, Хакка, Мин (түндүк жана түштүк), Ву жана Сян диалектилерин киргизишкен, ал эми экинчисине ар кандай аймактарда – Гуанхуа диалектисин киргизишкен [7. 11-12 б.].

Заманбап диалект топтору, негизинен, провинциялардын тарыхта калыптанган кыскача аталыштарын “晋Цзинь - Шаньси, 赣Ган - Цзянси, 湘Сян - Хунань, 闽Мин - Фуцзянь, 粤Юэ – Гуандун... 吴Ву тобунун диалектилерин байыркы падышалыктан, ал эми 徽Хуэй - Анхой провинциясынын түштүгүндө болгон тарыхый Хуйчжоу районунан” алышкан [8.88б.]. 官话

Гуаньхуа сөзүнө келсек, ал сөзмө-сөз «чиновниктердин тили» дегенди билдирет, диалектилердин аттары Хакка 客家 кэцзя - «коноктордун тили» жана Пингхуа 平话 - «жөнөкөй тил», ал эми кош У Н А диалект аймактарынын өкүлдөрү акыркы эки диалекти алып жүрүүчүлөрдү жергиликтүү эмес, башкача айтканда, жаңы келгендер деп эсептешет. Кытай бийлиги өлкөнү бардык чөйрөлөрдө, анын ичинде лингвистикалык жактан бириктирүүнү карабастан, регионалдык деңгээлдеги диалектилер дагы эле мектептер, телерадио берүү жана ар кандай мекемелердин тили болуп саналат.

Иероглифтик жазууну анын маалыматтык технологиялар дүйнөсүнө киришинин кыйынчылыгын эске алуу менен жок кылуу аракетине карабастан, ал бүгүнкү күнгө чейин сакталып, Кытайдын каада-салтын жана байыркы маданиятын сактап келген.

4. Тыянак:

Кытайдын биримдигине жетишүү ар дайым өлкөнүн саясий бытырандылыгын жоюу менен анын жалпы маданий-лингвистикалык мейкиндигин сактап калуу зарылдыгы менен байланыштуу болгон. Кытай бийлиги жакынкы беш жылга мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн стратегиясын аныктады жана 2020-жылга чейин аны ишке ашыруунун кийинки жыйынтыктары чыгарылат. Өлкөнүн алдында азыркы катаал борборлоштурулган өкмөт менен улуттук азчылыктардын тилдерин, маданиятын жана динин сактоо зарылдыгы ортосундагы балансты табуу милдети турат.

Эне тилинин филологиясын билүү кытайлар үчүн күнүмдүк деңгээлде гана эмес, кесиптик деңгээлде да маанилүү болуп келген. Бирок, жакынкы он жылдыктарда Кытайдын автономиялуу аймактарга өзгөчө укуктарды берүү маселесинде либералдашуусу өтө эле күмөн болуп көрүнөт жана жалпы тилдин жардамы менен мамлекеттин биримдигин чыңдоо саясаты да интенсивдүү жүргүзүлүп турат.

Колдонулган адабияттар

1. Егорова М. А. Политика Китая в области распространения государственного языка путунхуа как стратегия укрепления национального единства страны // Цивилизация. Модернизация. Идентичность: материалы Международного научного симпозиума (г. Москва, 27-28 ноября 2012 г.) / ред. колл.: М. К. Горшков, А. Л. Андреев, А. С. Железняков, М. М. Мchedlova. М.: Издательский дом МЭИ, 2012. С. 216-227.
2. Завьялова О. И. Языковая ситуация и языковая политика КНР. ИДВ 2010. С.1 URL: <http://www.ifes-ras.ru/publications/online/> 167- yazykovaya-situacziya-i-yazykovaya-politika-v-knr
3. Завьялова О. И. Диалекты китайского языка. — М.: Научная книга, 1996. С. 7.
4. Завьялова О. И. Большой мир китайского языка. С. 12.
5. Ярцева В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь. [Электронный ресурс] URL: <http://tapemark.narod.ru/les/171e.html>
6. Завьялова О. И. Диалекты китайского языка. С. 8.
7. Юань Цзяхуа. Указ. соч. С. 11-12.
8. Завьялова О.И. Большой мир китайского языка. С.88.

9. Ding, J. The change and practice of the educational thoughts of the Hui nationality in modern China / J. Ding // Bulletin of Osh State University. – 2021. – Vol. 3, No. 4. – P. 29-35. – EDN MLYXXG.
10. Култаев, А. К. Даосизм в Китае: от секты до признанной религии страны / А. К. Култаев, Т. М. Зурудинов // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 1, № 3. – С. 241-245. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_241. – EDN RPWUKJ.
11. Айтикеев, Т. К. Лучшие традиции национальной морали Китая / Т. К. Айтикеев, М. Усон Уулу // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Т. 1, № 3. – С. 197-202. – DOI 10.52754/16947452_2021_1_3_197. – EDN KNXBOD.
12. Омурова, Ж. О. Политика КНР «теории гармоничного мира» и “один пояс один путь”, направленная в Центральную Азию / Ж. О. Омурова // Вопросы востоковедения. – 2022. – № 1. – С. 81-86. – DOI 10.52754/16948653_2020_1_15. – EDN WKEAUA.
13. Усон Уулу, М. Сотрудничество Синьцзяна со странами центральной Азии в сфере нефти и газа / М. Усон Уулу, А. С. Раимжанова // Вестник Ошского государственного университета. – 2023. – № 1. – С. 30-35. – DOI 10.52754/16948610_2023_1_4. – EDN FXJNDZ.
14. Султанбекова, Д. И. Возрождения Великого Шелкового пути в современных условиях / Д. И. Султанбекова // Вопросы востоковедения. – 2024. – № 1. – С. 65-72. – DOI 10.52754/16948653_2024_1_8. – EDN NXMITZ.